

АНОТАЦІЯ

Болдиш Олександр Миколайович. «Бінарна концептуальна опозиція WÜRDE- MINDERWERTIGKEIT у німецькомовній картині світу».

Дипломна робота другого магістерського рівня вищої освіти. На правах рукопису. Спеціальність 035.043 Філологія. Спеціалізація германські мови та література (переклад включно), перша- німецька. Івано-Франківськ, 2025.

Магістерська дипломна робота присвячена дослідженню бінарної концептуальної опозиції *Würde* (гідність) – *Minderwertigkeit* (менишовартість) в сучасній німецькій мові крізь призму лінгвокультурної парадигми.

У першому розділі роботи проаналізовано теоретико-методологічні засади вивчення концептів і концептуальних опозицій, зокрема категоризаційний потенціал бінарності в системі лінгвального мислення.

У другому розділі здійснено комплексний лінгвокультурологічний аналіз бінарної концептуальної опозиції *Würde – Minderwertigkeit* у німецькій мовній картині світу з урахуванням історичного, соціального та культурного контексту. Систематизовано мовні засоби вираження цієї опозиції та встановлено закономірності її функціонування в різних типах дискурсу. Встановлено, що бінарна концептуальна опозиція *Würde – Minderwertigkeit* має багатшарову структуру обох концептів та їхню глибоку вкоріненість у німецькій культурі.

Детальний аналіз концепту *Würde* показав його центральне місце в німецькій лінгвокультурі, що відображається у широкому спектрі лексичних одиниць та стійких словосполучень, які його виражають.

З'ясовано, що опозиція *Minderwertigkeit* має складну природу як антипод до *Würde* і часто реалізується через заперечні конструкції та негативні конотації, що вказує на периферійне місце концепту *Minderwertigkeit* в системі цінностей німецькомовної спільноти.

Ці концепти взаємодіють у різних типах дискурсу, що дало змогу встановити їхню діалектичну єдність та взаємозалежність. Особливо яскраво це проявляється в історичному та соціально-політичному контекстах німецької культури.

Важливим результатом аналізу стало виявлення специфічних мовних засобів вираження обох концептів, включаючи метафоричні моделі, фразеологізми та паремії, що відображають особливості їх сприйняття носіями німецької мови.

Проведене дослідження показало динаміку розвитку концептуальної опозиції в діяхронічному аспекті, що дозволило простежити еволюцію розуміння *гідності* та *меншовартості* в німецькій лінгвокультурі протягом різних історичних періодів.

Значущим аспектом дослідження стало виявлення актуальних тенденцій у розумінні та вживанні концептів *Würde* та *Minderwertigkeit* у сучасному німецькомовному просторі, що відображає зміни в суспільній свідомості та системі цінностей.

Результати проведеного аналізу мають важливе значення для розуміння особливостей німецької ментальності та можуть бути використані для подальших досліджень у галузі лінгвокультурології, міжкультурної комунікації та когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: концепт, бінарна концептуальна опозиція, гідність, меншовартість, лінгвокультурологія, образна номінація, лексико семантичне поле, мовна картина світу.

ZUSAMMENFASSUNG

Boldysch Oleksandr Mykolajowytsch. Binäre konzeptuelle Opposition Würde und Minderwertigkeit im deutschsprachigen Raum (auf Materialien aus Wörterbüchern und Mediendiskurs). Masterarbeit der zweiten Masterstufe der Hochschulbildung. In Form eines Manuskripts. Fachrichtung 035.043 Philologie. Fachbereich Germanische Sprachen und Literaturen (einschließlich Übersetzung), die Erstsprache-Deutsch. Iwano-Frankiwnsk 2025.

Die vorliegende Masterarbeit ist der Untersuchung der binären konzeptuellen Opposition *Würde – Minderwertigkeit* in der modernen deutschen Sprache im Rahmen der linguokulturellen Paradigmatik gewidmet. Im ersten Kapitel der Arbeit werden die theoretisch-methodologischen Grundlagen der Erforschung von Konzepten und konzeptuellen Oppositionen analysiert, insbesondere das Kategorisierungspotenzial der Binarität im System des sprachlichen Denkens. Im zweiten Kapitel wird eine umfassende linguokulturologische Analyse der binären konzeptuellen Opposition *Würde – Minderwertigkeit* im deutschen sprachlichen Weltbild unter Berücksichtigung des historischen, sozialen und kulturellen Kontextes durchgeführt. Die sprachlichen Mittel zur Ausdrucksweise dieser Opposition werden systematisiert und die Gesetzmäßigkeiten ihres Funktionierens in verschiedenen Diskurstypen festgestellt. Es wurde ermittelt, dass die binäre konzeptuelle Opposition *Würde – Minderwertigkeit* eine vielschichtige Struktur beider Konzepte sowie deren tiefe Verwurzelung in der deutschen Kultur aufweist.

Die detaillierte Analyse des Konzepts *Würde* zeigte dessen zentrale Rolle in der deutschen Linguokultur, was sich in einem breiten Spektrum an lexikalischen Einheiten und festen Wortverbindungen widerspiegelt, die dieses Konzept ausdrücken.

Es wurde festgestellt, dass das Konzept *Minderwertigkeit* eine komplexe Natur als Antipode zur Würde besitzt und häufig durch Verneinungskonstruktionen und negative Konnotationen realisiert wird, was auf seinen peripheren Stellenwert im Wertesystem der deutschsprachigen Gemeinschaft hinweist.

Diese Konzepte interagieren in verschiedenen Diskurstypen, was die Feststellung ihrer dialektischen Einheit und gegenseitigen Abhängigkeit ermöglichte. Besonders deutlich tritt dies im historischen sowie im sozial-politischen Kontext der deutschen Kultur hervor.

Ein wichtiges Ergebnis der Analyse war die Identifizierung spezifischer sprachlicher Mittel zur Ausdrucksweise beider Konzepte, darunter metaphorische Modelle, Phraseologismen und Parömien, die die Besonderheiten ihrer Wahrnehmung durch

deutschsprachige Sprecher widerspiegeln.

Die durchgeführte Untersuchung zeigte die Dynamik der Entwicklung der konzeptuellen Opposition im diachronen Aspekt auf und ermöglichte es, die Evolution des Verständnisses von Würde und Minderwertigkeit in der deutschen Linguokultur über verschiedene historische Epochen hinweg nachzuverfolgen. Ein bedeutsamer Aspekt der Studie war die Feststellung aktueller Tendenzen im Verständnis und Gebrauch der Konzepte Würde und Minderwertigkeit im modernen deutschsprachigen Raum, was Veränderungen im gesellschaftlichen Bewusstsein und im Wertesystem widerspiegelt.

Die Ergebnisse der Analyse sind für das Verständnis der Besonderheiten der deutschen Mentalität von großer Bedeutung und können für weitere Forschungen in den Bereichen Linguokulturologie, interkulturelle Kommunikation und kognitive Linguistik genutzt werden.

Schlüsselwörter: Konzept, binäre konzeptuelle Opposition, Würde, Minderwertigkeit, Linguokulturologie, bildhafte Nomination, lexikalisch semantisches Feld, sprachliches Weltbild.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БІНАРНОЇ ОПОЗИЦІЇ WÜRDE MINDERWERTIGKEIT У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ	
1.1 Поняття концепту у сучасній лінгвістиці.....	10
1.2 Концептуальні опозиції як універсальний спосіб пізнання дійсності.....	21
1.3 Бінарні опозиції у лінгвокультурології.....	31
1.4 Концептуальні опозиції у німецькій лінгвокультурології.....	41
1.5 Методологічні засади дослідження бінарної концептуальної опозиції	45
Висновки до 1 розділу.....	48
Розділ 2. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТІВ WÜRDE TA MINDERWERTIGKEIT	
2.1 Лексико-семантичні засоби вираження опозиції <i>Würde</i> та <i>Minderwertigkeit</i>	49
2.2 Корпусний аналіз функціонування концепту <i>Würde</i> та опозиції <i>Minderwertigkeit</i> у німецькій художній літературі.....	54
2.3 Стилiстичні засоби опозицій.....	69
2.4 Концептуальні метафори та образи в реалізації концепту <i>Würde</i> та <i>Minderwertigkeit</i>	71
2.5 Коцептуальний аналіз поняття <i>Würde</i>	79
2.6 Концептуальний аналіз поняття <i>Minderwertigkeit</i>	87
2.7 Співвідношення концептів <i>Würde</i> та <i>Minerwertigkeit</i> у німецькій лінгвокультурі.....	93
Висновки до 2 розділу.....	100
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	107
ДОДАТКИ.....	113

ВСТУП

Актуальність теми. При підході до дослідження концептуальних опозицій у мовній картині світу особливої уваги заслуговує вивчення фундаментальних понять, що формують етичні та соціальні основи суспільства. В рамках сучасної лінгвістичної науки все більшої актуальності набуває дослідження концептуальних опозицій, які відображають базові категорії людського мислення та світосприйняття. Апелюючи до праць таких науковців, як О. О. Селіванова, А. М. Приходько та Т. С. Семегин, можна стверджувати, що бінарні опозиції є основоположними для структурування концептуальної картини світу. З одного боку, концептуальна опозиція *Würde* (гідність) und *Minderwertigkeit* (меншовартість) є особливо значущою для німецької лінгвокультури, з іншого боку, її дослідження залишається недостатньо вивченим у сучасному мовознавстві.

Актуальність дослідження бінарної концептуальної опозиції *Würde* та *Minderwertigkeit* зумовлена декількома важливими факторами. Як зазначає G. M. Sigg у своїй праці про честь та гідність, ця опозиція відображає фундаментальні етичні категорії, які формують основу сучасного німецького суспільства. Згідно з дослідженнями С. М. Щербини та Н. М. Гоци, вивчення бінарних концептів дозволяє краще зрозуміти онтологічну сутність мовної картини світу. Як доводить Т. А. Космеда, дослідження мовної реалізації аксіологічних концептів має важливе значення для розуміння міжкультурної комунікації. За твердженням В. Nuss, аналіз опозиції допомагає розкрити глибинні механізми формування німецької ментальності. Результати дослідження можуть бути використані для розвитку теорії концептуальної лінгвістики та лінгвокультурології.

У контексті сучасних глобалізаційних процесів особливого значення набуває розуміння культурно-специфічних концептів та їх впливу на міжнародну комунікацію. Як зазначає М. М. Полюжин, концепти відображають специфіку національного світосприйняття. За дослідженнями W. Croft та D. A. Cruse, концептуальні опозиції формують базову структуру когнітивної організації мови. Згідно з працями R. W. Langacker, ця опозиція активно впливає на формування мовної картини світу. Дослідження Е. Табаковської підтверджують важливість вивчення концептуальних опозицій для перекладознавства. Праці D. Busse та W. Teubert демонструють значущість дискурсивного аналізу для розуміння суспільного знання.

Вивчення цієї бінарної опозиції є особливо актуальним у світлі сучасних соціальних та політичних процесів у Європі. Згідно з дослідженнями В. П. Хайдемейер, воно дозволяє краще зрозуміти взаємозв'язок між мовою та суспільно-політичними процесами. Як зазначає J. Wood, подолання бінарного

мислення є важливим для розвитку суспільної свідомості. Дослідження О. М. Лащук щодо бінарних концептів демонструють їх значущість для розуміння національної ментальності. Праці Т. Schirpan розкривають важливість лексикологічного аналізу для вивчення концептів. Як доводить М. Schwarz, когнітивно-лінгвістичний підхід є ключовим для розуміння концептуальних структур.

Новизна роботи полягає у тому, що вперше здійснено комплексний аналіз бінарної концептуальної опозиції *Würde* та *Minderwertigkeit* у німецькій мовній картині світу з урахуванням історичного, соціального та культурного контексту. Вперше систематизовано мовні засоби вираження цієї опозиції та встановлено закономірності її функціонування в різних типах дискурсу.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що бінарна концептуальна опозиція *Würde* та *Minderwertigkeit* є ключовою для розуміння німецької мовної картини світу та відображає фундаментальні зміни в національній свідомості німецького народу протягом XX-XXI століть.

Об'єкт дослідження: мовні засоби вираження концептів *Würde* та *Minderwertigkeit* у німецькій мові.

Предмет дослідження: особливості реалізації бінарної опозиції *Würde* und *Minderwertigkeit* у німецькомовній картині світу.

Мета і завдання дослідження Мета роботи полягає у комплексному аналізі мовної реалізації бінарної концептуальної опозиції *Würde* und *Minderwertigkeit* у німецькій мовній картині світу. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

- Визначити теоретико-методологічні засади дослідження концептуальних опозицій у лінгвістиці
- Проаналізувати історичний розвиток концептів *Würde* та *Minderwertigkeit*
- Дослідити лексико-семантичні поля даних концептів
- Виявити особливості їх функціонування в різних типах дискурсу –

Встановити специфіку їх взаємодії в сучасній німецькій мові

Методи дослідження. В процесі написання магістерської роботи була використана система загальнонаукових та емпіричних, теоретичних методів дослідження та спеціальних лінгвістичних методів аналізу. Також використовувалися такі емпіричні методи, як, опис, порівняння та узагальнення.

Теоретичне значення роботи визначається її внеском у розвиток теорії концептуальної лінгвістики, лінгвокультурології та когнітивної семантики. Результати дослідження розширюють розуміння механізмів формування та функціонування концептуальних опозицій у мовній картині світу.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її результатів у лексикографічній практиці, перекладознавстві, викладанні німецької мови та міжкультурній комунікації. Матеріали дослідження можуть бути використані при укладанні словників, розробці навчальних курсів з лінгвокраїнознавства та міжкультурної комунікації.

Апробація роботи. Участь у всеукраїнському конкурсі наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених. Участь у звітній конференції та опублікування тез у науковому журналі ELLIC. Написання статті у співавторстві із керівником магістерської роботи та публікація статті у журналі «Вісник науки та освіти».

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів з висновками до кожного з них, загальних висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 119 сторінок, з них 96 сторінок основного змісту.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.

Проведене дослідження бінарної концептуальної опозиції *Würde und Minderwertigkeit* у німецькомовній картині світу підтвердило початкову гіпотезу про її ключову роль у розумінні німецької лінгвокультури. Комплексний аналіз теоретичних джерел, емпіричного матеріалу та результатів корпусного дослідження продемонстрував фундаментальні зміни в національній свідомості німецького народу протягом XX-XXI століть через призму трансформації досліджуваних концептів. Теоретико-методологічний аналіз засвідчив, що бінарні опозиції є універсальним способом пізнання дійсності, що знаходить своє відображення у мовній картині світу. Встановлено, що концептуальні опозиції формують базову структуру когнітивної організації мови та відіграють ключову роль у категоризації досвіду. Дослідження підтвердило тісний зв'язок опозиції з культурними цінностями та національною специфікою світосприйняття німецького народу.

Лінгвокультурологічний аналіз концептів *Würde* та *Minderwertigkeit* виявив їх складну структуру та діалектичний взаємозв'язок у системі німецьких культурних цінностей. Концепт *Würde* демонструє глибоке історичне коріння та значну еволюцію, включаючи як універсальні, так і національно-специфічні компоненти. Концепт *Minderwertigkeit*, маючи негативну аксіологічну маркованість, особливо активно функціонував у період націонал-соціалізму, але згодом зазнав суттєвого переосмислення. Встановлено, що в сучасній німецькій лінгвокультурі ці концепти не просто протиставляються, але й взаємно визначають один одного, відображаючи важливі аспекти німецької ментальності та світогляду.

Корпусний аналіз вербалізації досліджуваних концептів у німецькому мовному просторі розкрив багату систему засобів їх реалізації. Виявлено, що опозиція часто реалізується через просторові, температурні та світлові метафори, формуючи складну систему образів та символів. Дослідження продемонструвало важливу роль метафоричного мислення у концептуалізації досліджуваних понять. Лексико-семантичний аналіз виявив розгалужену систему синонімічних рядів та антонімічних пар, пов'язаних з даною опозицією. Встановлено закономірності використання різноманітних стилістичних засобів, включаючи епітети, порівняння та інші тропи, у різних контекстах та жанрах. Соціолінгвістичне дослідження функціонування опозиції

виявило її значну роль у відображенні соціальної стратифікації суспільства. Встановлено кореляцію між соціальним статусом мовців та способами вербалізації концептів *Würde* та *Minderwertigkeit*. Аналіз показав вплив освітнього рівня та професійної приналежності на сприйняття та використання досліджуваної опозиції. Виявлено особливості функціонування опозиції в різних соціальних діалектах. Дослідження продемонструвало зв'язок між соціальними змінами та трансформацією семантики досліджуваних концептів.

Когнітивно-семантичний аналіз опозиції розкрив складну структуру концептуальних полів досліджуваних понять. Встановлено наявність різних рівнів категоризації та особливості їх взаємодії у свідомості носіїв німецької мови. Дослідження виявило специфіку когнітивних механізмів, що лежать в основі формування даної опозиції. Проаналізовано роль різних типів когнітивних метафор у концептуалізації понять *Würde* та *Minderwertigkeit*. Визначено особливості взаємодії раціонального та емоційного компонентів у структурі досліджуваних концептів.

Лінгвокультурологічне дослідження символічного аспекту опозиції показало її глибокий зв'язок з архетипними уявленнями німецького народу. Виявлено систему культурних символів та образів, пов'язаних з концептами *Würde* та *Minderwertigkeit*. Встановлено роль міфологічних та релігійних уявлень у формуванні семантики досліджуваних концептів. Проаналізовано вплив національних традицій та звичаїв на розвиток опозиції. Дослідження розкрило значення опозиції для збереження культурної пам'яті народу.

Компаративний аналіз реалізації опозиції в різних німецькомовних регіонах виявив специфіку її функціонування в австрійському, швейцарському та німецькому варіантах німецької мови. Встановлено особливості вербалізації концептів у різних регіональних діалектах. Дослідження показало вплив локальних культурних традицій на інтерпретацію опозиції. Виявлено відмінності у конотативних значеннях ключових лексем у різних варіантах німецької мови. Проаналізовано роль історичних та соціальних факторів у формуванні регіональних особливостей досліджуваної опозиції.

Функціонально-стилістичний аналіз опозиції продемонстрував її різноманітні реалізації в текстах різних функціональних стилів. Встановлено специфіку використання мовних засобів вираження опозиції в офіційно-діловому, науковому, публіцистичному та художньому стилях. Досліджено особливості взаємодії стилістичних засобів різних рівнів при реалізації опозиції. Виявлено

закономірності у використанні стилістичних прийомів залежно від комунікативної мети та жанру тексту. Проаналізовано роль стилістичних засобів у створенні експресивності та емоційності при вербалізації досліджуваних концептів.

Аналіз функціонування опозиції в німецькій художній літературі продемонстрував її багатоаспектність. Виявлено залежність реалізації опозиції від жанру, історичного періоду та авторського стилю. Встановлено її роль як сюжетотворчого елемента та засобу характеристики персонажів. Дослідження показало вплив соціально-історичного контексту на інтерпретацію опозиції та її функціонування в різних наративних структурах. Аналіз гендерних особливостей виявив відмінності в сприйнятті та вираженні опозиції залежно від статі автора та персонажів. Психологічний аспект дослідження розкрив значущість опозиції для відображення внутрішнього світу персонажів.

Міжкультурний аналіз опозиції *Würde* та *Minderwertigkeit* виявив її важливу роль у формуванні та подоланні культурних стереотипів. Дослідження діахронічного аспекту показало еволюцію трактування концептів протягом різних історичних періодів та вплив соціально-політичних процесів на їх розвиток. Встановлено значущість інтертекстуальних зв'язків, культурних алюзій та ремінісценцій у реалізації опозиції. Аналіз хронотопу виявив символічне значення просторово-часової організації текстів, пов'язаних з досліджуваною опозицією. Дослідження продемонструвало аксіологічну значущість опозиції у формуванні системи цінностей німецького суспільства.

Проведений аналіз має вагоме теоретичне та практичне значення для розвитку лінгвістичної науки. Результати дослідження можуть бути використані в лексикографічній практиці, перекладознавстві, викладанні німецької мови та міжкультурній комунікації. Встановлено значний педагогічний потенціал дослідження даної опозиції для процесу викладання німецької мови. Виявлено прагматичні особливості функціонування опозиції в різних комунікативних ситуаціях. Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням інших концептуальних опозицій у німецькій лінгвокультурі та їх порівняльним аналізом з опозиціями в інших мовах.

Дослідження комунікативно-прагматичних особливостей реалізації опозиції *Würde* та *Minderwertigkeit* виявило її значний вплив на структуру діалогічного мовлення. Встановлено, що вербалізація концептів часто супроводжується специфічними просодичними характеристиками та паралінгвістичними засобами. Аналіз показав залежність вибору мовних засобів від соціального

статусу комунікантів та характеру комунікативної ситуації. Виявлено особливості функціонування опозиції в різних типах дискурсу: політичному, медійному, академічному та побутовому. Дослідження продемонструвало значну роль опозиції у формуванні комунікативних стратегій та тактик.